

JAPANIZMUS ÉS MODERNIZMUS: EZRA POUND ÉS KORA

MIHÁLKA RÉKA

DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK TÉZISEI

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Modern Angol és Amerikai Irodalom Program

Témavezető:

Dr. Géher István, CSc., egyetemi tanár

Budapest,
2010.

1. A dolgozat témája

Doktori disszertációm a japanizmus és a modernizmus összefonódó jelenségét közelíti meg több oldalról; célja a 19. század végi és 20. század eleji angol Japán-kép rekonstruálása és ennek nyomon követése Ezra Pound japán fordításaiban, adaptációiban és költészetében. Japán 1858-as megnyitását követően a viktoriánus Nagy-Britanniában a fiktív és átesztetizált ábrázolások voltak jellemzőek: elsőként a szecesszió sajátította ki magának Japánt. A világpolitika fejleményei azonban hamarosan újraírták Japán angol reprezentációját, hiszen a kínai és az orosz erők felett aratott katonai

győzelem egy új nagyhatalom születését vetítette előre. Ennek megfelelően Japán az 1910-es londoni Japán-Brit Kiállításon modern birodalomként lépett föl, iparára, tudományos haladására, élénk kereskedelmére és katonai erejére helyezve a hangsúlyt. A kiállításon azonban nem sikerült teljesen újrarajzolni a japán kormány küldötteinek az országról alkotott korábbi képet – egymás mellett és egymással szemben élt tovább a szecesszió romantikus, kitalált Japánja és az ambiciózus, fiatal nagyhatalom eszménye.

Ezra Pound nem sokkal később, 1913-ban kapta meg a Fenollosa-Hirata kéziratokat, egy 1908-ban elhunyt amerikai professzor jegyzeteit a japán kultúráról, többek között a nő színházról. Pound néhány év leforgása alatt a jegyzeteket átjavítgatta, és kiadott belőlük egy bőven jegyzetelt fordításkötetet, ill. a darabok mintájára saját drámai művekkel is megpróbálkozott. A jegyzetekben és a saját adaptációkban közvetített Japán-kép 1916-ban, a kötet megjelenésekor, ill. a darabok keletkezésének évében erősen anakronisztikusnak számított: a Pound példaképe, James McNeill Whistler által is képviselt szecessziós hagyományhoz kapcsolódva Ezra Pound is az ókori görög kultúrához képest határozta meg a japán kultúra helyét és értékét. Mint ahogy több viktoriánus utazó, tudós és művész is tette, Pound is klasszikus görög művészeti mintákat fedezett fel a japán színháztudományban; ráadásul nemcsak saját imagista törekvéseinek megerősítését, hanem a századvégen divatos spiritizmus tanait is meg vélte találni a történetekben. Az anakronisztikus és félreértelmezett Japán-szemlélet egyik fő oka az lehetett, hogy Pound kutatásaiban viktoriánus szaktekintélyek munkáira támaszkodott, melyek még erősen torz képet festettek Japánról, ill. önmaga sem rendelkezett a szükséges nyelvi és kulturális ismeretekkel, hogy pontosabb fordításokat és értelmezéseket adhasson közre, mint például azt Arthur Waley tette 1921-ben. Ezra Pound az 1910-es évek után kissé eltávolodott a japán kultúrától, de élete egy későbbi szakaszában, az

1940-es és 1950-es években újult érdeklődéssel fordult az ország felé. Ekkor született két Szophoklész-fordítása, a *Trakhiszi nők* és az *Elektra*, melyeket nő-stílusban adaptált angolra. Mivel ezen szövegek megírása előtt Pound némafilmen látott néhány nő-előadást, a darabok jelentősen különböznek a korai japán fordításoktól és adaptációktól: sokkal nagyobb hangsúlyt kap a színpadkép, a mozgás, a kellékek és általában a látvány. Míg az 1910-es években a japán színház szöveggént létezett Pound számára, az 1950-es években már eseményként, történésként értelmezett színházat találunk a műveiben. Ezzel együtt megerősödött a japán hagyomány önállósága is az adaptációkban: mivel a huszadik század közepére a japán színház már meglehetősen ismertségre tett szert, kevésbé kellett Poundnak a befogadó kultúra elvárásaihoz és előfeltevéseihez igazodnia. Így az ógörög és a japán hagyomány egymásra vetül, ill. kölcsönhatásba lép, de mindegyik megmarad a saját kulturális terében, és kevésbé domesztikálódik a japán színház is, mint 1916-ban.

A japanizmusnak a modernizmusra tett hatását főleg Ezra Pound írásaiban vizsgálja a dolgozat, hiszen Pound több műnemben és időszakban is ötvözte a japán hatást az angol-amerikai modernizmussal. A haiku és az imagizmus szoros kapcsolata sokat kutatott terület; a dolgozat a haiku formai adaptációjának sajátosságait elsőként határozza meg, ill. tesz kísérletet arra, hogy az epigramma és a haiku Pound költészetében végbemenő hasonulását bemutassa. A haiku hatása elsősorban az 1910-es évek költészetében figyelhető meg, mind a Fenollosa-kéziratok kézhezvétele előtt (az angol irodalom közelébe korábban francia közvetítéssel került ez a távol-keleti műfaj), mind utána; de a második japán korszakban, az 1940-50-es években csak nyomokban lelhetőek haiku-ihletett részek a *Cantókban*.

A nő színház hatása ennél szerteágazóbb és maradandóbb volt Pound munkásságában, eddig mégis kevesebbet kutatták.

Dolgozatom az egyik első átfogó értelmezése a Pound írásaiban fellelhető nő-hatásnak. A korai fordítások és adaptációk jelentősége a *nostos*, azaz a visszatérés fogalma segítségével ragadható meg: Pound a jelent és a múltat egy közeli és távoli kultúrákat összeforrasztó keretben próbálta egybehangolni. A nő érvelésem szerint ehhez szolgáltatott példát, így közvetve a „subject rhymes”-nak („témárimék,” Pound, *Selected Letters* 201) nevezett poétikai rendezőelvének megfogalmazódását is elősegíthette. Az elméleti kérdéseken túl a disszertáció az egyik, máig alapszövegnek tekintett adaptáció filológiai problémáira világít rá; az elemzés feltételezhetővé teszi, hogy a jelenleg elérhető, posztumusz kiadás nem az eredeti szerzői elképzeléseket valósította meg, és levéltári kutatáson alapuló revízióra szorul.

A két Szophoklész-fordítás merőben eltér a korai nő-szövegektől. A japán hatás jelentősége itt nem annyira poétikai, mint inkább dramaturgiai. A nő színházat nem annyira szövegshivatkozások, mint látványelemek jelzik: tánc, mozdulatok, maszkok és a díszlet. Mindemellett az *Elektra* esetében a nő színház megidézése jól illeszkedik a fordítás értékrendjébe, amiben a hagyomány és a múlthoz való hűség (a nő már a fiatal Pound számára is ezt jelentette) az egyik legfontosabb kérdéssé és személyiségformáló erővé válik. A *Trakhiszi nők* esetében is megfigyelhető, hogy egy adott problémára irányítja a fordítás a figyelmet (a *pharmakon* által szimbolizált ön-dekonstruáló hajlam, ami a cselekmény, a szöveg és a poétika szintjén egyaránt megfigyelhető), amit a japán színházi utalás is alátámaszt.

A disszertáció így végeredményben áttekintést ad a korai populáris és japanisztikai érdeklődés változásairól, a politikai tényezők szerepéről, a japanizmus művészeti irányairól; ill. közelebbről vizsgálja Ezra Pound, az egyik legismertebb korabeli japánirodalom-fordító és –adaptáló munkásságát a japán hatás szempontjából.

2. A dolgozat felépítése és módszerei

A fentiekből nyilvánvalóvá válik, hogy a dolgozat a japanizmus és a modernizmus kapcsolatát több irányból közelíti meg azért, hogy ezt a történelmi, politikai, művészeti és művelődéstörténeti jelenséget a maga komplexitásában ragadhasa meg. Az anyagok sokfélesége viszont megköveteli, hogy minden területről egy-egy központi jelentőségű példát vizsgáljak meg, a kor hasonló kísérleteit kontextusként felvázolva. Mivel a dolgozat talán elsőként vállalkozik arra, hogy a japanizmus és a modernizmus kapcsolatát az irodalomtudomány felől, de a társtudományokat sem figyelmen kívül hagyva közelítse meg, dolgozatomban a szokásosnál nagyobb teret engedtem a szakirodalomban nagyrészt feltáratlan források ismertetésének. Ezzel a további tudományos diszkurzust szeretném elősegíteni, ill. a figyelmet eddig keveset elemzett szövegekre irányítani.

A feldolgozott anyag heterogenitásából következik az is, hogy az egyes fejezetek más-más elméleti megközelítéseket is használnak. Az 1910-es Japán-Brit Kiállítás és előzményei legtermékenyebben posztkoloniális kritikai keretben írhatóak le; a fejezet elméleti újítása is Homi K. Bhabha „Of Mimicry and Man” c. esszéjén alapul. (Bhabha 121-131) Pound irodalmi adaptációinak vizsgálatához viszont már hasznosabbnak bizonyult a dekonstrukció, a beszédaktus-elmélet és a freudi pszichoanalitikus kritika alkalmazása; így különféle problémákat ezeknek segítségével analizáltam. Az elméleti rendszereket azonban egymástól elszigetelten, különálló problémákra vonatkoztatva, ill. önálló (al)fejezetekben alkalmaztam, hogy gondolati hozadékuk ne hogy összeegyeztethetlenné váljon. Így reményeim szerint kiaknázhatóvá vált többféle elmélet előnye is, anélkül, hogy filozófiai háttérük zavaró interferenciákat eredményezett volna.

3. A dolgozat főbb megállapításai

- I. A disszertáció a 20. század eleji japán-brit kapcsolatok leírásához a Museum of London gyűjteményéből elsőként közöl több fényképet, illusztrációt, beszédet, korabeli újságrészletet, ill. épít a kiállítás szervezőinek szerződéseiben foglaltakra. Mindez lehetővé teszi, hogy a korábnál (a legrészletesebben Ayako Hotta-Lister monográfiája tárgyalja a kérdést) árnyaltabb képet alkossunk az 1910-es Japán-Brit Kiállításról, és a mögötte rejlő ideológiai konfliktusokról. A dolgozat a „mirrored colonial schizophrenia” (tükrözött koloniális szkizofrénia) jelenségének bemutatásával világít rá, a politikai érdekek egymásnak feszülése hogyan vezet szükségszerű, ám el nem ismert önellentmondáshoz Japán politikájában. A leírás azonban vonatkoztató a politikai vagy gazdasági önállóságáért küzdő bármely államra, mely egyúttal elnyomói szerepet is játszik kisebbségeivel vagy más államokkal szemben, így akár Magyarország 1848–49-es délvidéki kisebbségi politikájára vagy Koszovó napjainkban zajló függetlenedési folyamataira. A dolgozat az elméleti alapok lefektetésére szorítkozik, hiszen a további példák tárgyalása már nagyon messzire vezetne a japanizmus témakörétől; a kérdést részletesebben egy folyóiratcikkbem fejtettem ki. (Mihálka)
- II. Japán publikus megjelenésével szemben Ezra Pound privát Japán-képét helyezi a dolgozat. A disszertáció megállapítja, hogy Pound Japán-értelmezése több szállal kötődik a viktoriánus esztetizáló Japán-felfogáshoz, mint a korabeli, átértékelődő és átpolitizált képhez. Pound anakronisztikus interpretációja (és persze szaktudásának hiánya) nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy az épp megszülető japanisztika nagyrészt figyelmen kívül hagyta úttörő munkásságát. A korabeli japanisztikai témájú, a szakirodalomban gyakran ismeretlen elemzések tárgyalásánál a disszertáció nemcsak kontextuálisan szituálja Pound műveit,

hanem pl. azonosít egy korábban tévesen és hiányosan bemutatott (pl. Taxidou 101, 104) szerzőt, M. A. Hinckset, és ismerteti munkájának Poundot érintő pontjait.

- III. A disszertáció ezután a japanizmus Pound műveiben öltött formáira koncentrálnak, műnemenként és korszakonként tárgyalva a hatás mibenlétét. Az 1910-es évek japán Pound-fordításait és -adaptációit a Douglas Frame által a klasszikus és modern eposzokban elemzett *nostos* („visszatérés”) fogalma felől közelíti meg a dolgozat. A korábban Leon Surette és Demetres Tryphonopoulos által az okkult részeként tárgyalt, és a palingenesis fogalmával összemossott *nostost* a dolgozat pontosan definiálja Pound írásainak segítségével, és elkülöníti más terminusoktól. A *nostos*, elszakadva az okkulttól, így több szinten megközelíthető fogalommá válhat, ami többek között az éppen ekkoriban elkezdett *Cantók* egyik fő szervezőelvét, a „subject rhymes” („témarímek,” Pound, *Selected Letters* 201) megfogalmazódását is elősegíthette.
- IV. A dolgozat megállapítja, hogy a *Plays Modelled on the Noh* (1916) c. posztumusz kötet, mely Pound japán adaptációit tartalmazza, komoly filológiai problémákat vet fel. A „De Musset's 'A Supper at the House of Mademoiselle Rachel.'” c. darab szövegét és státuszát a kötet szerkesztője érvelésem szerint tévesen állapította meg. Az értekezés konklúziója szerint nemcsak Pound Fenollosa kéziratának szerkesztésekor alkalmazott módszere, hanem belső szöveghelyek is az ellen szólnak, hogy a kiadásban önálló egyfelvonásos drámaként bemutatott szöveg valójában egy előszószerű értekezés, ami önálló fordítást is használ érvelésének támogatására.
- V. Pound költészetére vonatkozólag a disszertáció elsőként a haiku hatását írja le. Az adaptáció folyamatának elemzése során megállapítja, hogy Pound a háromsoros haiku mintájára hamar ún. egysoros haikukat kezdett beilleszteni más verseibe. Ezeknek

jellegzetes tulajdonsága a sorvégi hangsúlyok torlódása, mely jelenséget Hugh Kenner megnevezése nyomán („key signature,” Kenner 491) „Japanese key signature”-nek („japán sorjegyzés”-nek) neveztem el. A „Japanese key signature” feltevésem szerint Sadakichi Hartmann, egy japán-német költő hatását is mutatja, akinek angol nyelvű verseiben kiemelkedően sok hasonló ritmikai megoldást találunk. A poundi egysoros és háromsoros haikuk gyakran öltönek továbbá szinte azonos szintaktikai formát, amit szintén részletesen tárgyal az elemzés. Megfigyelhető, hogy Pound a haikut és az általa korábban is kedvelt epigrammát szívesen ötvözte a *Lustra* c. kötetben, (Pound, *Poems and Translations*) mint ahogy később az ógörög színházat és a nó drámát is keresztezni próbálta.

- VI. A költészetre a nó színház hatása korlátozottabb; elsősorban poétikai szerepe (l. *nostos*) és a nó-referenciák emelhetők ki belőle. Az *Ős-Cantók*ban nagyobb szerepet játszik a japán színház, mint a végleges *Cantók*ban; az utalások elhagyása azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek nem épültek be szervesen a szövegbe. A *Pisai Cantók* szövegében tér vissza később a japán dráma, ahol viszont a tájfestésben és a „subject rhyme”-ok révén a témákban is jelentéshordozóvá és –teremtővé válik, szemben a korai *Cantók*ban tapasztalt díszítő, stiláris funkciójával.
- VII. Az utolsó fejezet először feltárja az eddig kevésbé kutatott összefüggést az ógörög és a japán színház 19. század végi és 20. század eleji értelmezése között. Számos szerző művét vizsgálva az értekezés beilleszti Pound Szophoklész-fordításait abba a századfordulós gondolati hagyományba, ami szerint az ógörög és a japán színház fogalmai és értékei közel azonosak. Ennek nyomán az *Elektra* elemzése a tradíció és a múlt megbecsülésének megnyilvánulási formáit, nyelvi nyomait és a szereplők hozzá való viszonyát vizsgálja. Míg a szakirodalom minden esetben megjegyzi, hogy milyen különösek az eredetiben megőrzött

ógörög szövegrészletek az angol fordításban, eddig nem kínált senki magyarázatot a funkciójukra. A disszertáció ezért elsősorban *Elektra* és a kórus nyelvhasználatára összpontosít, ugyanis szinte kizárólag ők beszélnek ógörögül Pound darabjában. Az elemzés feltárja, hogy az ógörög és az angol archaizmusok, a kötött verselésű, gyermekdalokat idéző ritmusú versbetétek, valamint a japán utalás a darab végén mind a múlthoz való kötődést és a hagyomány felértékelését jelentik, és ennek révén identitásképző hatásúak. Azon szereplők, akik hátat fordítottak a rettenetes múltbeli eseményeknek, kultúrájuktól, hitüktől és történelmüktől is elszakadtak; így a hagyomány és a múlt válik Pound fordításában az Elektra-történet kulcsmotívumává.

- VIII. A Pound-féle *Trakhiszi nők* (Szophoklész, *The Women of Trachis*) dekonstrukciós elemzése Jacques Derrida *pharmakon*-értelmezésén alapul. A *Trakhiszi nők* történetében központi jelentőségű a mérgek bizonyuló gyógyír, a Nessus vérével átítatott ruha, amivel Héraklész felesége, Deianeira megmenteni akarta házasságát, ehelyett jóvátehetetlenül romba döntötte. A dolgozat a *pharmakon*-jelenséget mint a fordítás tünetét fogja fel, és ez alapján veszi sorba Pound fordítói kiegészítéseit és átírásait. Pound szövege ugyan eltünteteti a *pharmakon* az angol változathoz (a szó nem jelenik meg a fordításban, míg az ógörögben szerepel), de egyúttal központi szerepűvé is teszi. A poundi dráma paratextusai különös játékot kezdenek a fordítás szövegével: látszatra ellentmondanak, de a végkifejlet megmutatja a mélyebb összhangot a felszíni szembenállás mögött – a kreatív fordítás Szophoklész-értelmezését pedig néhány évtizeddel később klasszika-filológiai kutatások is igazolták. Az értekezés így új megvilágításba helyezi a darab (érték)szerkezetét, ill. magyarázatot kínál a látszólag összeegyeztethetetlen szöveghelyek értelmére.
- IX. A disszertáció egésze jelentős mértékben támaszkodik az Ezra Pound Gyűjtemény anyagára, amit a Yale Egyetem Beinecke

Ritkakönyv- és Kézirattárában (Ezra Pound Papers, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University) őriznek. Egyes fejezetek a British Library Laurence Binyon Archívumában őrzött kéziratokra is építenek.

Bibliográfia

- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 2004.
- Derrida, Jacques. *Dissemination*. Ford. Barbara Johnson. New York: Continuum International Publishing Group, 2004.
- Frame, Douglas. *The Myth of Return in Early Greek Epic*. New Haven and London: Yale University Press, 1978.
- Hartmann, Sadakichi. *Drifting Flowers of the Sea and Other Poems*. Kéziratkiadás. 1904.
- Hincks, Marcelle Azra. *The Japanese Dance*. London: William Heinemann, 1910.
- Hotta-Lister, Ayako. *The Japan-British Exhibition of 1910. Gateway to the Island Empire of the East*. Richmond: Japan Library, 1999.
- Kenner, Hugh. *The Pound Era*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971.
- Mihálka, Réka. "Mirrored Colonial Schizophrenia: Images of Japan at the 1910 Japan-British Exhibition" beküldve a *positions* c. folyóiratnak
- Pound, Ezra. *Plays Modelled on the Noh*. Szerk. Donald C. Gallup. Toledo: The Friends of the University of Toledo Libraries, 1987.
- . *Poems and Translations*. Szerk. Richard Sieburth. New York: The Library of America, 2003.
- . *Selected Letters of Ezra Pound 1907-1941*. Szerk. D. D. Paige, New York: New Directions, 1971.

- Surette, Leon. *The Birth of Modernism: Ezra Pound, T. S. Eliot, W. B. Yeats, and the Occult*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1993.
- Szophoklész. *Elektra*. Ford. Ezra Pound és Rudd Fleming, előszó Carey Perloff, New York: New Directions, 1990.
- . *The Women of Trachis*. Ford. Ezra Pound. New York: New Directions, 1957.
- Taxidou, Olga. *The Mask. A Periodical Performance by Edward Gordon Craig*. Amsterdam: Harwood Academic Publishing, 1998.
- Tryphonopoulos, Demetres P. *The Celestial Tradition*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 1992.